

Ю.А. Кузьмінський, д.е.н., проф.
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ІНСТРУМЕНТІВ ХЕДЖУВАННЯ В УМОВАХ КРИЗОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Розглянуто актуальні питання формування інформації в системі бухгалтерського обліку щодо фінансових інструментів в умовах нестабільності та кризового характеру економічних процесів. Визначено напрями використання фінансових інструментів – спекуляція і хеджування. Проаналізовано положення Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) щодо бухгалтерського обліку фінансових інструментів, призначених для хеджування. Обґрунтовано важливість оцінки інструментів хеджування за справедливою вартістю, що впливає на управлінські аспекти діяльності підприємства в частині прийняття релевантних рішень щодо управління господарською діяльністю в умовах кризової економічної ситуації в країні. Одним з пріоритетних напрямів розвитку бухгалтерського обліку фінансових інструментів визначено створення нового стандарту щодо відображення в обліку функціонування фінансових інструментів за умов фінансової кризи.

Ключові слова: фінансові інструменти; хеджування; кризова економічна ситуація; бухгалтерський облік; справедлива вартість.

Постановка проблеми. Негативні тенденції кризових явищ є причиною нестабільності, волатильності на фінансових ринках, ринках товарів і послуг. Під впливом уповільнення розвитку економіки в країні виникає ряд проблемних питань, пов'язаних з пошуком та впровадженням ефективних методів управління діяльністю підприємств у кризових ситуаціях. Найбільше привертає увагу інформація, що формується в системі бухгалтерського обліку щодо використання фінансових інструментів, яка використовується для задоволення потреб як внутрішніх, так і зовнішніх заінтересованих осіб.

У ряді публікацій акцентується увага на такому макроекономічному факторі, що слугував причиною кризи, як розвиток нових фінансових інструментів, передусім структурованих похідних облігацій. Вважалося, що вони дозволяють знизити ризики, розподіляючи їх серед інвесторів. Насправді використання похідних фінансових інструментів фактично призвело до маскування ризиків, пов'язаних з низькою якістю субстандартних іпотечних кредитів, і до непрозорого подання інформації широкому колу інвесторів. Серед інституційних причин можна виокремити недостатній рівень оцінки ризиків як регуляторами, так і рейтинговими агентствами.

Фінансовий експерт А.Кудрін зазначає, що ключову роль у розвитку кризи відіграла асиметрія інформації, викликана використанням похідних фінансових інструментів. Їх структура стала настільки складною та непрозорою, що оцінити реальну вартість портфелів фінансових компаній виявилось практично неможливо. Оскільки кредитний ринок більше не міг ефективно визначати потенційно неплатоспроможних позичальників, він впав у параліч. Збільшення негативних наслідків цих процесів у фінансовій сфері значною мірою вплинуло і на реальний сектор економіки [3, с. 10].

Метою даної статті є дослідження впливу облікової інформації про інструменти хеджування на світову та національну економіку задля обґрунтування необхідності застосування суб'єктами господарювання справедливої вартості в бухгалтерському обліку операцій хеджування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань бухгалтерського обліку інструментів хеджування займалися такі науковці, як: А.В. Безп'ятов, І.М. Бурденко, О.В. Лактіонова, О.В. Юда, Ю.В. Юда, Л.Л. Мешкова, О.К. Малютін, Л.О. Примостка, В.С. Плотніков, О.В. Плотніков, О.С. Шапкін та інші. Не применшуючи значення отриманих наукових результатів, вважаємо доцільним розглянути недостатньо досліджені питання формування інформаційного забезпечення про операції хеджування в бухгалтерському обліку в умовах кризової ситуації в країні.

Викладення основного матеріалу. Здійснення операцій з фінансовими інструментами відображається в бухгалтерському обліку та передбачає формування своєчасної, повної, зрозумілої та дост

© Ю.А. Кузьмінський, 2015 ії розвитку фінансового ринку. Індекси, показники, коефіцієнти формуються на основі даних, накопичених та узагальнених у системі бухгалтерського обліку. Відповідно, за умови їх недостовірності (а аудитори їх ще й підтвердили), наслідки для ринку можуть бути вкрай негативними. Події останнього часу дають підставу стверджувати, що у світі спостерігається криза концепції фінансової звітності. Практично всі банки, фінансові організації, корпорації, що збанкрутували, за даними офіційних джерел та преси, мали недостовірну фінансову

звітність. Проте, очевидно, що стан бухгалтерського обліку не може бути першопрчиною фінансової кризи. При цьому некоректно стверджувати про непрозорість фінансової звітності, оскільки звітність компанії може характеризуватися зрозумілістю та достовірністю, а не прозорістю.

Сьогодні, в умовах нестабільності економіки в цілому та відсутності належного рівня ліквідності, для формування довіри ринку виняткового значення набуло розкриття інформації про ризики та методи управління ними, зокрема шляхом придбання похідних фінансових інструментів. Стандарти фінансової звітності визначають основні принципи підготовки та подання звітності підприємствами та організаціями різних форм власності. Чітке дотримання даних стандартів є основною запорукою збереження довіри ринку, зміцнення ринкової дисципліни та в цілому ефективного функціонування фінансової системи.

Іншим аспектом існуючої проблеми є те, що під час інвестування у похідні фінансові інструменти не відбувається створення додаткового продукту, а лише здійснюється перерозподіл фінансових ресурсів. І на практиці це призвело до гальмування нормального ходу економічного розвитку, відволікання фінансових ресурсів від реальних інвестицій на спекуляції. Ось, наприклад, деривативи як фінансові інструменти базуються на інших фінансових інструментах, фактично паперова вартість ґрунтується на іншій паперовій вартості.

Міжнародний валютний ринок став ареною масштабних спекуляцій з різними світовими валютами і призвів до суттєвого завищення чи заниження цілого ряду курсів валют, їх відірваності від факторів, що визначають обмінні курси за звичайних економічних умов.

Дестабілізація обмінних курсів у глобальному масштабі стала найбільш небезпечним фактором, що спрацював на поглиблення кризи. Експерти змогли встановити пряму залежність між коливаннями обсягів фінансових ресурсів, розміщених у фінансових інвестиційних фондах, та коливаннями курсів валют і цінами на сировину. Ці процеси в реальності не можуть корелювати. Існування зазначеного зв'язку свідчить про те, що значна маса фінансових спекулянтів ухвалювали однакові рішення за усіма трьома позиціями [8].

При цьому ініціатори використання фінансових інструментів нехтують тим, що вкладення коштів у похідні фінансові інструменти здійснюється або з метою отримання додаткового прибутку, або з метою мінімізації економічних ризиків – хеджування. Проведення операцій хеджування передбачає придбання або продаж, як правило, похідних фінансових інструментів, коливання вартості на які компенсують негативні зміни у вартості об'єкта хеджування.

Проблеми ефективності ринків значно впливають і на бухгалтерський облік. Виникає питання, чи випадково не призвело необачне використання облікових стандартів до поглиблення кредитної кризи, перетворюючи кризу ліквідності у кризу кредитоспроможності? В декларації саміту «Групи 20» міністрам та експертам дано вказівки «переглянути та погодити Міжнародні стандарти фінансової звітності, особливо щодо складних цінних паперів у періоди стресу». Гострі дебати серед бухгалтерів в основному стосуються доцільності проведення оцінки фінансових інструментів за справедливою вартістю, що передбачає оцінку активів не за вартістю їх придбання чи за «первісною вартістю», а за поточною ринковою вартістю.

Справедлива вартість – це сума, за якою може бути здійснений обмін активу, або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами [6].

Концептуальна основа Міжнародних стандартів фінансової звітності виокремлює лише чотири основні оцінки: історичну собівартість, поточну собівартість, вартість реалізації та теперішню вартість, не виділяючи як окремий вид оцінки справедливу вартість [4, с. 43]. Деякі дослідники припускають, що справедлива вартість не виокремлюється у Концептуальній основі через те, що або її було враховано до МСФЗ вже після розробки Концептуальної основи, або ж вона не є самостійною основою оцінки, а лише її різновидом [2, с. 6]. У зв'язку зі стрімким розвитком ринку та появою нових інструментів, з середини 90-х років ХХ ст. на перший план виходить оцінка за справедливою вартістю, яка, абстрагуючись від конкретного суб'єкта господарювання та його подальших намірів стосовно активів та зобов'язань, дати виникнення об'єктів обліку та їх собівартості, має переваги над історичною (фактичною) собівартістю.

Відповідно до МСФЗ, за справедливою вартістю оцінюється інвестиційна нерухомість, сільськогосподарська продукція, біологічні активи, активи, отримані на умовах фінансової оренди, немонетарні активи, отримані на умовах гранту, фінансові активи та зобов'язання, інвестиції в програми пенсійного забезпечення тощо [2, с. 15–16]. Найчастіше справедлива вартість визначається за поточною вартістю на активному ринку. Ринок, відповідно до П(С)БО, може належати до активного, якщо предмети, що на ньому продаються та купуються, є однорідними; у будь-який час можна знайти зацікавлених продавців і покупців; інформація про ринкові ціни є загальнодоступною, тобто на пошук інформації про ціни не витрачається значна кількість часу та сил. На практиці, під час визначення справедливої вартості, можна використовувати ціни на будь-якому легкодоступному для компанії ринку, навіть якщо операція фактично здійснювалася на іншому ринку. Тобто під час визначення справедливої вартості інструменту хеджування на звітну дату компанія використовує індекси котирування на біржі чи ціни на позабіржовому ринку. Якщо на звітну дату здійснювалося кілька операцій з конкретним

фінансовим інструментом за різними цінами, то для визначення справедливої вартості використовують середнє значення. Якщо ж на дату оцінки торги не проводилися, то визначають середню ціну за найближчі дати до та після звітної.

Використання справедливої вартості є доречним за умов існування «реального ринку». Проте за відсутності такого ринку доводиться використовувати суб'єктивні моделі, що не зовсім адекватно відображають екстремальні умови світової економіки. Це призвело до величезних за обсягом банківських коригувань вартості (по суті її зменшення), що надалі чинять підвищений тиск на інших учасників фінансового ринку, щоб вони використовували новий, нижчий еталон вартості. Це, у свою чергу, призводить до спокуси продати негайно, поки ціни не впали ще нижче, і тоді ланцюгова реакція падіння набирає швидкості. Деякі банки та регуляторні органи стверджують, що справедлива вартість, тобто один з основоположних принципів Міжнародних стандартів фінансової звітності, що зараз застосовується європейськими компаніями, які представлені на фондовій біржі ще у 100 країнах, погіршує вже без того поганий стан. Деякі бухгалтери навіть закликали до «згладжування» вартості активів за середньою ринковою ціною протягом 12-місячного періоду, щоб зменшити неприємні наслідки руху вниз у ненормальній кризовій ситуації.

Ми поділяємо точку зору, що, не дивлячись на всі теперішні проблеми, більша прозорість МСФЗ та справедлива вартість все ж таки залишають дану модель обліку найбільш оптимальною. Будь-яке згладжування врешті-решт призведе до зниження цілісності та відкритості ринку. Не варто забувати, що первісна вартість спричинила стагнацію позик і брак прозорості в економіках країн Азії та Тихоокеанського регіону, що продемонструвала криза 1997–1998 років. Це, в свою чергу, і спонукало до прийняття МСФЗ. Тому, замість чергового перегляду облікових стандартів, необхідно розробити чіткіші та послідовніші вказівки із впровадження у практику існуючих стандартів.

Недоброякісні кредити, що пропонуються в упаковці з обгорткою «ААА», не можна приймати як активи, вартістю у кілька мільярдів фунтів стерлінгів або доларів. Баланси банків, що містили такі забезпечені боргові зобов'язання, не давали «правдивої та чесної» картини, і навіть бажання інших банків купити їх на початку 2007 року за навмисно завищеною ціною року не змінює цього факту [1].

У зв'язку зі світовою кризою Правління Комітету з міжнародних стандартів фінансової звітності у жовтні 2008 року затвердило зміни до Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» та Міжнародного стандарту фінансової звітності 7 «Фінансові інструменти: розкриття». Практично всі зміни стосуються можливості перекласифікації ряду фінансових інструментів під час виконання визначених умов. Подібні перекласифікації вже допускалися в загальноприйнятих правилах бухгалтерського обліку США. Таким чином була усунена невідповідність між МСФЗ та стандартами обліку США, що, в свою чергу, підвищить якість та зрозумілість звітності для інвесторів – учасників глобального ринку капіталу.

Зміни до МСБО 39 дозволяють компанії перевести непохідні фінансові інструменти, утримувані для перепродажу, з категорії оцінюваних за справедливою вартістю до інших категорій. Інші фінансові інструменти при первісному визнанні належать до категорії оцінюваних за справедливою вартістю, а похідні фінансові інструменти не підлягають перекласифікації.

Зміни до МСФЗ 7 уточнюють розкриття, що необхідно зробити компанії у фінансовій звітності в зв'язку з переведеннями фінансових інструментів у іншу групу.

З метою нівелювання наслідків світової фінансової кризи Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності (РМСФЗ) спільно з Радою зі стандартів фінансової звітності (РСФЗ) США також ухвалили рішення погодити МСФЗ та правила бухгалтерського обліку США у тих частинах, що найбільше зазнають впливу несприятливих змін в економіці. Це в основному стосується оцінки за справедливою вартістю та втрати вартості цінними паперами.

Попередній аналіз відмінностей у МСФЗ та правилах бухгалтерського обліку США щодо застосування оцінки за справедливою вартістю за умов, коли ринок більше не є активним, показав, що підходи та принципи, закладені в зазначених стандартах, в основному є аналогічними. У своєму прес-релізі РМСФЗ зазначила, що метою оцінки за справедливою вартістю і за МСФЗ, і за правилами обліку США є визнання ціни виконання звичайної угоди між учасниками ринку на дату оцінки, а не ціни, яка може бути досягнута в умовах вимушеної ліквідації. Тобто, під час визначення справедливої вартості активів чи зобов'язань не потрібно враховувати ціну їх продажу під час ліквідації компанії. Рада також ухвалила рішення щодо важливості та необхідності доопрацювання існуючих норм з МСФЗ у частині того, що використання компаніями власних прогнозів щодо майбутніх грошових потоків та відповідних коригувань ставок дисконтування відповідно до можливих ризиків є прийнятним у разі недоступності результатів незалежних досліджень [9].

МСБО 39 часто критикують за складність у розумінні та застосуванні, а також за наявність кількох альтернативних варіантів оцінки вартості фінансових інструментів, що потенційно може впливати на зіставність показників аналогічних компаній. Тому РМСФЗ розпочала перший етап заміни існуючого стандарту щодо фінансових інструментів: почала узагальнювати думки щодо обґрунтованості

скорочення допустимих варіантів оцінки фінансових інструментів з метою зменшення складності та підвищення зіставності даних.

РМСФЗ та РСФЗ США пріоритетною розробкою визначили створення нового стандарту щодо відображення в обліку функціонування фінансових інструментів за умов фінансової кризи. Цей стандарт буде відповіддю на заклик лідерів країн «двадцятки» спростити стандарти фінансової звітності у частині фінансових інструментів та хеджування. Така тенденція є дуже актуальною для бухгалтерської громади України. Одночасно вимоги до розкриття інформації у фінансовій звітності щодо обраної оцінки фінансових інструментів, методології її використання та невизначеності, пов'язаної із застосуванням оцінки, необхідно посилити. На даний момент переглядається МСФЗ 7 на предмет ефективності вимог до розкриття інформації про ризики та можливі збитки за операціями з фінансовими інструментами, результати проведення хеджування. Нещодавно опублікований проект змін до МСФЗ 7 містить пропозиції щодо покращання розкриття інформації, визначення справедливої вартості та оцінки схильності суб'єкта господарювання до ризику ліквідності [7].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Використання фінансових інструментів підприємствами може проводитися як зі спекулятивною метою, так і для мінімізації існуючих фінансових ризиків (хеджування). Хеджування як один з методів управління ризиками господарської діяльності виконує важливу роль в умовах кризової економічної ситуації. Використання інструментів хеджування забезпечує стабільність здійснення господарських операцій, можливість прогнозування та планування діяльності суб'єктів господарювання. Застосування різних підходів до визначення справедливої вартості фінансових інструментів суттєво впливає на фінансові результати. Тому на сьогодні головним є чітке усвідомлення механізмів проведення оцінки за справедливою вартістю за відсутності активного ринку та її методичне оформлення у бухгалтерському обліку України. Адже інформація, що використовується для управління підприємством, повинна забезпечувати інтереси та вимоги внутрішніх і зовнішніх користувачів.

Список використаної літератури:

1. Виходимо з фінансової кризи / Асоціація Присяжних сертифікованих бухгалтерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukraine.accaglobal.com/documents/ukraine_credit_crunch.pdf.
2. Голов С. Справедлива вартість та її місце в системі оцінок бухгалтерського обліку / С.Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 4. – С. 3–18.
3. Кудрин А. Мировой финансовый кризис и его влияние на Россию / А.Кудрин // Вопросы экономики. – 2009. – № 1. – С. 9–27.
4. Міжнародні стандарти фінансової звітності 2004 / за ред. С.Ф. Голова ; пер. з англ. – К., 2005. – Ч. I. – 1304 с.
5. Нурсеитов З. Кризис и бухгалтерский учет / З.Нурсеитов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kz-adviser.kz/pub/3-aak/331-crisis>.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств» : Наказ Міністерства фінансів України від 07.07.1999 р. № 163 (зі змінами) / Міністерство фінансів України // Офіційний вісник України. – 1999 р. – № 30. – 205 с.
7. Рыльцева Г. Проблемы компаний не остались без внимания / Г.Рыльцева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gaap.ru/biblio/gaap-ias/compare_rus2/249.asp.
8. Савин А. Причина мирового кризиса – жадность / А.Савин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.interfax.by/exclusive/41618>.
9. Совместная работа IASB и FASB над проектом стандарта по финансовым инструментам / Институт профессиональных бухгалтеров и аудиторов России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ipbr.org/?page=news&news=n_meshnar&act=sob&id=1466.

КУЗЬМІНСЬКИЙ Юрій Анатолійович – доктор економічних наук, професор, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Наукові інтереси:

– теорія бухгалтерського обліку;

– методика та організація оперативного обліку і контролю міжнародних економічних операцій.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2014.